

Mehdiqulu xan Şuşanı niyə tərək etmişdi?

Qarabağ xanlığının ləğv olunmasında erməni barmağı və Yermolov izi haqqında

Şuşada 1822-ci ilin soyuq bir noyabr günü. Səbh tezdən Mehdiqulu xanın sarayında yır-yığış başlayır. Və bir neçə fayton obaşdan gizlicə şəhəri tərək edib Tərtərə tərəf istiqamət götürür. Onlar Tərtərə çathaçatda arxadan çaparaq bir atlı gəlir.

Hamı geri boylanır. Və təbii sual yaranır: bu kimdir?

Faytonlar dayanır.

Çapar özünü yetirir. Mehdiqulu xan onu dərhal tanıyır: məlik Vanya!

Erməni...

Vanya Mehdiqulu xana elan edir ki, Tərtərə gətməsin, vəziyyəti daha da ağırlaşdırma bilər...

Xan erməni Vanyanın kim tərəfindən göndərildiyini yaxşı bildiyi üçün ona qulaq asır, faytonların istiqamətinin İrəvana tərəf dəyişdirilməsi barədə əmr verir.

Əslində isə Mehdiqulu xan Tərtərdən bezi yaxın adamlarını götürüb Tiflisə getməliydi. Şikayətə...

Məlik Vanya və onun "xozeyini" Mehdiqulu xanı bir az da qorxutmaqla onun yolunu və ümu-

miyyətlə, vəziyyəti dəyişdirə bilər. Təkə xanın vəziyyətini yox, bütövlükdə Qarabağ xanlığının vəziyyətini...

Erməni Vanya aldığı tapşırığı "uğurla" yerinə yetirib gəldiyi sürətlə də Şuşaya qayıdır.

Və şad xəbəri alan "xozeyin" elə həmin saatda general Velyaminova 916 nömrəli raport yazır: "Zati aliləri, xəbər verməyə tələsirem ki, Mehdiqulu xan bu gün səhər tezdən 15, yaxud 20-dən çox olmayan nökrin müşayiəti ilə xaricə qaçmışdır. 21 noyabr 1822-ci il".

Bu raportu yazan məlik Vanyanın "sevimli xozeyni" idi. Familiyası da Madatov idi. General Madatov...

Qafqaz ordusunun baş qərargah rəisi, general Velyaminov Mehdiqulu xanın Şuşanı tərək etməsi barədə Qafqazın baş rəisi, general Aleksey Yermolova məruzə edir. Madatovun raportunu ona təqdim etməklə...

Yermolov bu xəbəri təəccüblə qarşılayır və Madatova özü məktub göndərir: "Mehdiqulu xan Qarabağının İrana qaçması barədə general Velyaminova göndərdiyiniz raport məni tamamilə təəccübləndirdi".

General Yermolov xanın Şuşanı niyə tərək etməsinin səbəblərini araşdırmağa tələsmir. Əksinə, bu xəbərdən o da razı qalır. Və dərhal bu günlərdə Cəfərqulu ağaya edilən son sui-qəsdə xatırlayır. Ehtimal irəli sürür ki, bəlkə də xan bu sui-qəsdə görə Qafqaz rəhbərliyinin ona ürəyi yanmış deyə bu addımı atıb!

Bu fikri Madatova da bildirir. Yazır ki, halbuki xan özü polkovnik Cəfərqulu ağaya sui-qəsdin səbəbkarlarını tapmağı tələb etməli idi. Ona görə də bu işdə onun əlinin olması barədə şübhələri artır...

Beləcə, məlik Vanyanın və onun "xozeyni"nin qurduğu oyun baş tutur. Şuşa başsız qalır...

Bəs Mehdiqulu xanın Şuşanı tərək etməsi barədə

də general Velyaminova raport yazan Madatov kim idi?

Söhbət Qarabağ xanlığının ən dramatik zamanından gedir.

1822-ci ilin noyabrından...

Amma Qarabağın faciəsi bundan bir az tez başlamışdı; rus ordusunun erməni əsilli generalı Valerian Madatov-Madatyanın 1816-cı ildə Qafqaza xidmətə göndərilməsindən sonra...

Qafqazdakı rus ordusunun komandanı, Qafqazın baş rəisi, general Aleksey Yermolovun onu 1817-ci ildə Qafqazın müsəlman əyalətlərinin rəisi təyin etməsi isə bu faciəni lap dərinləşdirmişdi. Madatov bu diyarda külli-ixtiyar sahibinə çevrilmişdi. Və sözün əsl mənasında külli-ixtiyar sahibi, var-dövlət sahibi olmaq iddiasına düşmüşdü.

Bu, o vaxt idi ki, general Yermolov bütövlükdə xanlıqların ləğvinə çalışır, bu sahədə kifayət qədər də "uğurlar" qazanırdı. Qarabağ xanlığının ləğvi də onun planlarında var idi. Sadəcə Mehdiqulu xanın İrana üz tutması bu arzusunun gerçəkləşməsinə tezləşdirir. Məhz Madatovun məkrli oyunları ilə...

Mehdiqulu xanla öz qardaşı oğlu Cəfərqulu ağa arasında onsuz da uzun illərdən bəri narazılıq və intriqa var idi. Madatov bu intriqa daha da dərinləşdirir. Və həmin noyabr günlərinin birində Cəfərqulu ağa güllə yarası alır. Yara ölümcül deyil, amma səs-küyü böyükdür: polkovnik Cəfərqulu ağaya sui-qəsd edilib!

Bu qəsd kim edə bilərdi?

Cavab sadədir: Mehdiqulu xan və ya onun yaxınları!

Hadisədən dərhal sonra Madatovun ortaya atdığı əsas versiya budur. O, Mehdiqulu xanın yaxın adamlarından iki nəfəri həbs etdirir.

Onsuz da illər boyu Madatovun intriqaqlarından

bezən Mehdiqulu xan məhz bu hadisədən sonra Şuşanı tərk etmək qərarına gəlir. Çünki Cəfərqu-lu ağaya sui-qəsdlə bağlı Madatovun təşkil etdiyi istintaq Mehdiqulunu günahkar çıxarmağa doğru gedirdi. Və bunun da səbəbi var idi...

Amma bu səbəb çox gec ortaya çıxır. 1827-ci ildə...

1826-cı ildə Rusiya imperatoru I Nikolay Qafqazda vəziyyətin gərginləşməsindən narahat olaraq özünə yaxın bildiyi general İvan Paskeviçi Tiflisə göndərir. Onun yerli şəraitlə tanış olmasından sonra isə Yermolovu geri çağırır və Qafqaza rəhbərliyi Paskeviçə həvalə edir.

General Paskeviç Mehdiqulu xanın İrandan qaytarılması ilə bağlı tədbirlər görür, xanla danışıqlar aparmaq üçün gürcü zadəgan nəslindən olan knyaz İvan Abxazovu İrana göndərir. Uzun danışıqlardan sonra Mehdiqulu xan Qarabağa qayıdır, dövlət tərəfindən təqaüdlə təmin edilir. Və Madatovla bağlı həqiqət yalnız bundan sonra ortaya çıxır.

Biz bu tarixçədə Mehdiqulu xanın knyaz Abxazova yazdığı 21 iyun 1827-ci il tarixli məktubuna istinad edirik.

Sən demə, V.Madatov rus ordusu generalının mundirini geyinsə də, erməni xislətini tərgidə bilmir. Qafqaza göndərildiyi ilk günlərdən var-dövlət eşqinə düşür. Mehdiqulu xanı qorxudur ki, xanlığı ləğv etmək istəyirlər. Əgər mənim dediklərimə əməl etsən, xanlığı saxlaya bilərik. Madatov hətta bu barədə razılaşmanı yazılı təsdiq edən sənəd verməyə də hazır olduğunu bildirir. Lap axırda isə İncili gətirib bir neçə adamın iştirakı ilə and içir, Mehdiqulu xana yazılı iltizam verir.

Bu andiçməyə həmin anda inanması, Madatovun sözüne etibar etməsi, sonralar Mehdiqulu xana baha başa gəlir. Razılaşmadan sonra Madatov

xandan bir neçə kənd alır. Üstəlik, əkin sahələri, yataqlar, hətta nağd pul...

Madatov artıq Qarabağda böyük mal-mülk sahibinə çevrilir, özünü erməni knyaz nəslindən olan zadəgan kimi təqdim edir. Sonra yenə kəndlər qoparır...

Bu arada general Yermolov bir müddət İrana gedir. Onu əvəz edən knyaz Kutuzov Mehdiqulu xanı yanına çağırır sual verir: Madatov doğrudanmı knyaz nəslindəndir?

Mehdiqulu xan Kutuzova izah edir ki, Madatov knyaz nəslindən olmayıb. Onun atası Georgi ən aşağı təbəqəni təmsil edib. Bir ara vergi yığımaqla məşğul olub. Nə knyaz, nə zadəgan?

General bir də xandan soruşur ki, sən kəndləri və mülkləri Madatova öz xoşunla veribsən, yoxsa?

Burda Mehdiqulu xan zəiflik göstərir. Madatov tərəfindən hədələndiyini və sıxışdırıldığını knyaz Kutuzova deyə bilmir, qorxur. Generala onu deyə bilir ki, mən kəndləri ona özüm vermişəm. Amma knyaz nəslindən, zadəgan ailəsindən olduğuna görə verməmişəm! Rusiya İmperatorunun generalı olduğu üçün vermişəm.

Kutuzovdan daha bir sual:

– Rusiya imperatorunun generalları çoxdur, hər birinə bu qədər kənd bağışlasan, özünə nə qalar?

Bundan sonra Kutuzov özü məsələni hərtərəfli araşdırır və Mehdiqulu xana tapşırır ki, Madatova verdiyi bütün kəndləri və əmlakı geri qaytarsın.

Mehdiqulu xan var-dövlətini geri alır. Amma... Az keçmir ki, general Kutuzov vəfat edir...

Mehdiqulu xan knyaz Abxazova 1827-ci ildə etiraf edir ki, Kutuzovun vəfatından dərhal sonra Yermolov mənə öz əli ilə məktub yazıb göndərdi. Məktubu onun tərcüməçisi Mirzəcan Madatov (general Madatovun qohumu) tərcümə edib mənə təq-

dim etdi. Həmin məktubda əmr olunurdu ki, kəndləri və mülkləri general Madatova təhvil verim...

Mehdiqulu xan Madatovun bu tələbi yazılan məktubu Qarabağdakı Rusiya məmurlarına göstərərək məsləhət istəyir: mən neyləyim?

Məmurlar məsləhət verməkdən çəkinirlər...

Mehdiqulu xanın da kəndləri yenidən Madatova "bağışlamaqdan" başqa yolu qalmır.

Madatov isə daha bir erməni blicliyi işlədir. Mehdiqulu xanın "bağışladığı" kəndlərin siyahısını Peterburqa – Rusiya imperatorunun dəftərxanasına göndərir. Təsdiq üçün...

Bir neçə ay sonra Peterburqdan təsdiq cavabı gəlir və Madatov Qarabağda bir xeyli kəndin, həmçinin, çoxsaylı əkin sahələrinin və mülklərin rəsmi sahibinə çevrilir. Beləcə, Qarabağda yeni bir mal-mülk sahibi erməni peyda olur...

Madatov bununla da kifayətlənmir. Peterburqdan gələn kağızda qalan boş yerlərə də yeni kənd adları yazdırır və "mülklərinin" siyahısını bir az da artırır. Sonra yer ölçən mühəndisə tapşırıq verir ki, onun "adına" olan kəndlərin planını xəritə üzərində rəsmiləşdirsin.

Mehdiqulu xan, nəhayət, 1827-ci ildə knyaz Abxazova etiraf edir ki, bu yolla Madatov Qarabağın yarısına sahib çıxdı...

O, hətta əmisi Petros üçün bir kənd, əmisi oğlu Mirzəcan Madatov və digərləri üçün də bir neçə kənd "götürür".

Bütün bunlardan sonra isə Madatov Mehdiqulu xan haqqında əsassız şayiələr yayır, onu gözəndə salmağa başlayır.

Mehdiqulu xan Tiflisə getmək, başına gələnlər barədə Qafqazın baş rəisliyində müzakirə aparmaq qərarına gəlir. Elə bu ərafədə xəbər çıxır ki, qardaşı oğlu, polkovnik Cəfərqulu ağa güllə ilə vurulub...

Madatov şayiə yayır ki, bu sui-qəsd Mehdiqulu xanın işidir...

Xanın iki yaxın xidmətçisi həbs edilir.

Məhz bundan sonra Mehdiqulu xan Şuşanı tərk edib Tərtərə getmək, ordan isə Tiflisə yola düşmək qərarını qətiləşdirir.

Lakin Madatov və onun "elçiləri" xanı qorxudurlar. Ona Tərtərə və ordan Tiflisə getməyi qadağan edirlər.

Bu da Mehdiqulu xanın knyaz Abxazova yazdığı məktubun son cümlələri:

"...mən Tərtərə gedib orada bir neçə nəfər taparaq, onlarla öz vəziyyətimi izah etmək üçün Tiflisə getməyi qərara aldım. Lakin məni Tərtərə buraxmamaq və Qarabağdan qovmaq əmrilə dalımcə göndərilmiş mülk Vanya mənə çatdı və mən qorxaraq İrəvana yola düşdüm. Hərçənd mənə əslində Qarabağdan getmək lazım deyildi, ...lakin mən özümü xilas etmək üçün İrəvana getdim".

Mehdiqulu xan İrəvana gedir və ordan da İrana keçir...

Hər şey Madatovun hazırladığı plan üzrə başa çatır.

Xanın İrana getməsindən bir neçə gün sonra Şuşada general Yermolovun Qarabağ xanlığının əhalisinə müraciəti elan olunur:

"...Qarabağ xanlığı bu gündən ləğv edilir. Qarabağın idarə olunması birbaşa Rusiya hökumətinin tabeliyinə keçir.

Xanlıq hakimiyyəti həmişəlik ləğv olunur. Lazımı idarəetməni təşkil etmək üçün tərəfimdən müvafiq məmurlar göndəriləcək.

...Hörmətli bəylər və imkanlı adamlar Rusiya hökumətinin qəyyumluğuna və qayğısına tam əmin ola bilər".

Beləcə, 1822-ci ilin noyabrına aid bir Şuşa hekayəti başa çatır.

Qarabağ xanlığının son və kədərli hekayəti...